

Roku 1867 dokončil Michelet poslední ze čtyřadvaceti svazků svých Dějin Francie (Histoire de France), na nichž začal pracovat na počátku třicátých let.

Pro nové vydání Dějin Francie napsal Michelet novou předmluvu, proslulou Předmluvu z roku 1869. Bylo to nezbytné nejenom proto, že Francie a její čtenářstvo se změnilo od doby Červencové monarchie, vyše z revoluce roku 1830, ale především proto, protože se změnil sám Michelet, a tudíž i jeho metoda a důraz. Vidíme to dobře, srovnáme-li původní Předmluvu z roku 1833 s Předmluvou, kterou budete číst. V prvním svazku stejně jako v posledním se Michelet, na rozdíl od většiny svých současníků-historiků, snažil o to, aby se opíral o původní, nevydané archívni prameny. Využil plně zkušenosti ze své služby v Národním archívu a svého, na svou dobu výjimečného přehledu po soudobých pramenech.

Když psal první část svých Dějin, šlo mu o to, aby podal obraz minulosti Francie, aby tuto minulost, jak říkal, „vzkřísil“. Proto ve své Předmluvě z roku 1833 zdůrazňoval hluboký dojem, jaký na něho udělalo seznámení s „rukopisnými katakombami, nekropoli národních památek“, jak nazýval pářížský Národní archiv. Dobře vystihl sociální, ba třídní charakter jednotlivých druhů historických pramenů — pergaménové listiny feudálních rodů, omdanace francouzských králů, registry vyřizujících ústředních úřadů a správy jednotlivých provincií, až po záplavu dokumentace, která zůstala po republice a císařství.

Předmluva z roku 1869, psaná na sklonku „liberálního císařství“ Napoleona III. — vlastně na samém pokraji jeho konce, ukazuje dobře, že autorovi už nejdle jenom o „vzkříšení“ minulosti. Historie se mu proměnila v politickou zbraň, s její pomocí bojuje proti názorům, které považuje za nesprávné, jde mu spíš o to, vyjadřovat se o historických událostech a jejich smyslu než o vyprávění o nich. Jeho chápání historie se změnilo; vyprávěcí dějiny jsou jenom letopisy, ale jenom historie, které jde o znovuvytvoření obrazu celistvého, integrálního života, je hodna tohoto jména.

MÝŠLENKA TOHOTO DÍLA, KTERÉ SI VYŽÁDALO NĚJAKÝCH ČTYŘICET LET NAMÁHAVÉ PRÁCE, BYLA POJATA V JEDINÉM OKAMŽIKU, V ZÁBLESKU ČERVENCE.¹ V ONĚCH PAMĚTIHODNÝCH DNECH VZEŠLO MOCNÉ SVĚTLO, A JÁ SPÁTIL FRANCII.

Měla svoje letopisy, ale neměla žádnou historii. Různí vynikající lidé ji studovali hlavně z politického hlediska. Nikdo nepronikl do konečných podrobností vývoje v rozmanitých sférách její aktivity (náboženské, ekonomické, umělecké atd.). Nikdo ji ještě neobjal pohledem, který by ji zachytil v živoucí jednotě oněch přírodních a geografických složek, které ji vytvořily. Byl jsem první, kdo ji uviděl jako duši a jako osobu.

Proslulý Sismondi,² tento vytrvalý pracovník, tak svědomitý a soudný ve

Flozoc	138	157
Přir. č.	HU - 10 997	
Sign.		
Syst. č.		

*Přeložil Jiří Pechar
Komentář a doslov napsal Josef Polišenský*

svých politických letopisech, se jen vzácně povznese k celkovému pohledu. A do badatelských průzkumů se na druhé straně skoro nikdy nepouští. Sám poctivě přiznává, že v Ženevě, kde psal, neměl přístup ani k listinám, ani k rukopisům.

Ostatně až do roku 1830 (ba dokonce až do roku 1836) žádný z význačných historiků tohoto věku nepocítil ještě potřebu vyhledávat fakta mimo tištěné knihy — v původních pramenech, tehdy většinou nevydaných, v rukopisech našich knihoven, v dokumentech našich archivů.

Ušlechtilá plejáda historiků,³ která v letech 1820 až 1830 tak skvěle zazářila, pánové de Barante, Guizot, Mignet, Thiers, Augustin Thierry, pohlížela na historii z různých speciálních hledisek. Jeden se zajímal o složku plemennou, druhý o instituce atd., a přitom snad ani sdotarek nepostřehovali, jak těžké je vůbec tyto věci brát izolovaně, jak je každá z nich ostatními ovlivňována. Což pak plemeno například zůstává identické, nezasazené vlivem měnicích se mravů? Což pak lze instituce dostatečně prozkoumat bez zřetele k historii idejí a k tisícovým sociálním okolnostem, které jim dávají vznik? Specializace mají v sobě vždy něco poněkud umělého, co při vši snaze věci objasnit je může ukázat ve falešné perspektivě, vzbudit o celku klamavou představu, připravit ho o jeho vyšší harmonii.

Život má jednu svrchovanou a náročnou podmínku. Je opravdu životem jen potud, pokud je úplný. Všechny jeho orgány jsou navzájem závislé a rozvíjejí svoji aktivitu jen ve vzájemné souhře. Naše funkce jsou spolu spjaty, jedna předpokládá druhou. Stačí, aby jediná z nich chyběla, a nic už nežije. Kdysi se soudilo, že lze každý systém našeho organismu skalpelem izolovat a sledovat ho samostatně; to možné není, neboť všechno je ovlivňováno vším.

A tak buď nic, nebo všechno. Aby byl znovuobjeven minulý život, bylo by třeba sledovat ho trpělivě na všech jeho cestách, ve všech jeho formách, ve všech jeho složkách. Bylo by však také zapotřebí, a na to by musela být vynaložena vašeň ještě větší, zrekonstruovat a obnovit souhrn toho všeho, vzájemné působení těchto rozmanitých sil v jednom mocném pohybu, který by se stal životem samotným.

Když Gérincault⁴ mistr, jehož genialitou jsem zajiště obdařen nebyl, ale s nímž jsem měl společnou jeho úpornou vůli, vstoupil do Louvru (do tehdejšího Louvru, kde bylo shromážděno veškeré umění Evropy), nevědlo ho to z míry. Řekl: „No dobrá! Půjdu to namalovat ještě jednou.“ V rychlých skicách, které nikdy nepodpisoval, si postupně všechno osvo-

joval a přivlastňoval. A nebyť roku 1815, byl by dodržel slovo. Taková je vášnivost a nezkrotnost mladistvého věku.

Ještě komplikovanější, ještě děsivější byl můj historický úkol, při němž šlo o *vzkříšení celistvého života* nikoli v jeho povrchových projevech, nýbrž v jeho vnitřních a hlubinných mechanismech. Žádného rozvážného člověka by to bylo ani nenapadlo. Náštestí jsem rozvážný nebyl.

V onom zářivém jitra Července, s jeho všeobšáhlou nadějí, s jeho mocnou elektrickou, tento nadlidský podnik mladé srdce nepoděsil. V určitých chvílích neexistují žádné překážky. Plamen zanícení dokáže všechno zjednodušit. Tisícere spletené věci se v něm rozteší, najdou v něm znovu své pravé vztahy a (v té míře, jak v nich zavlaďne harmonie) osvětlí se. Mnohá kolečka, která jsou nehybná a těžká, pokud leží stranou, se začnou sama od sebe otáčet, jsou-li opět vřazena v celek.

Taková byla alespoň moje víra, a ať byla moje slabost jakákoli, tento akt víry měl své účinky. To nesmírné soukolí se rozhybalo před mýma očima. Ty rozmanité síly, síly přírody i umu, se začaly navzájem hledat a sladovat, být i zprvu jen obtůžně. Údý velkého těla, národy, rasy a kraje, se začaly skládat dohromady — od oceánu až k Rýnu, k Rhônu a k Alpám — a stalerí se dala na pochod od Galie k Francii.

Všichni, přátelé i nepřátelé, prohlásili, že „je to živoucí“. Jaké jsou však pravé a skutečně spolehlivé znaky života? S určitou obratností lze konec konců uměle vyvolat dojem pohybu a rozdmýchat jakési teplo. Galvanické účinky jako by občas předčily i život samotný svými záškuby a svými vzepjetími, všelijakými pronikavými kontrasty, překvapeními a drobnými záznaky. Znakenm pravého života je něco zcela jiného: jeho kontinuita. Zrozen naráz jako celek, trvá a roste poklidně, pozvolna, *inno tenore*⁵ Jeho jednota není jednotou drobného dramatu o pěti aktech, nýbrž tvoří ji (rozvinuta často v nesmírnou šíři) harmonická duševní identita.

Ani nejpřísnější kritika neupře mé knize, bude-li ji soudit v jejím celku, tyto vyšší podmínky života. Nebyla vytvořena nijak ukvapeně, nijak překotně; měla přinejmenším přednost pomalého vznikání. Metoda je od prvního svazku⁶ k poslednímu stále táž; je stejná v mé Geografii jako v mém Ludvíku XV. a jako v mé Revoluci. Jiným jejím rysem, který nebyvá v práci zabírající tolik let o nic méně vzácný, je to, že tvar i barva jsou tu navzájem pevně spjaty. Tytéž přednosti, a tytéž vady. Kdyby tyto vady zmizely, dílo by bylo různorodé, bezbarvé, ztratilo by svoji osobitost. Ať už je jakékoli, je lépe, když zůstane harmonickým a živoucím celkem.

Když jsem začínal psát, existovala jedna geniální kniha, kniha Thierry-

ho? Bystřý a pronikavý, jemný interpret, velký cizelér, obdivuhodný dělník, ale příliš poddaný jedinému pánu. Tímto pánem, tímto tyranem je výlučné, systematické hledisko plemenné trvalosti. Krása této velké knihy tkví vcelku v tom, že i při tomto hledisku, které bychom pokládali skoro za fatalistické, cítíme všude napojád srdce bouřící se proti oné osudové síle, kterou byla inváze, srdce cele naplněné národní duší a právem na svobodu.

Velmi jsem ho miloval a obdivoval. Přesto však — řeknu to? — ani materiálně, ani spirituálně v jeho knize mi nepostačovalo.

Materiálně, rasa a národ, který je jejím pokračováním, měly podle mého názoru zapotřebí, aby byly podloženy solidním a pevným základem, zemí, jež by je nesla a živila. Bez geografického základu jako by národ, tento historický aktér, krácel ve vzduchu, podobně jako v oněch čínských malbách, kde půda není zobrazena. A mějte na paměti, že tato půda není jen jevištěm děje. Prostřednictvím potravy, klimatu atd. ho sterym způsobem ovlivňuje. Jaké hnízdo, takový pták. Jaká vlast, takový člověk.

Rasa, složka mocná a převažující v oněch barbarských dobách, než ještě započalo velké tvůrčí dílo národů, začíná být méně znatelná, slabne a téměř zaniká tou měrou, jak se každý národ vypracovává a utváří si vlastní osobnost. Slavný pan Mill⁸ říká velmi správně: „Bylo by to řešení příliš snadné, kdybychom si chtěli ušetřit studium mravních a sociálních vlivů tím, že rozdílnosti charakteru a chování připíšeme navrub nevyhladitelným rozdílnostem přírodním.“

Proti těm, kteří chtějí vysledovat tento rasový element v moderní době a přepínají jeho roli, jsem z historie samotné vyzvedl jeden obrovský a příliš málo postřehnutý mravní fakt. Je jím ona mocná *vládní práve na sobě sama*⁹ v níž Francie vlastním vývojem všechny své surové prvky postupně přetváří. Z římského municipia, z germánských kmenů, z keltského klanu, ze všech těchto složek, které zanikly a zmizely, jsme posléze vyvodili výsledky zcela jiné a z velké části dokonce protikladné všemu, co jim předcházelo.

Život působí sám na sebe jakoby jakousi osobní aktivitou, je to rození, které z předem existujících materiálů vytváří věci naprosto nové. Z chleba a plodů, které jsem snědl, tvořím rudou a slanou krev, která ničím nepřípomíná ony pokrmy, z nichž ji čerpám. — Zrovna tak si počíná i každý národ, když utváří a plodí sám sebe, když drtí a spájí prvky, které v něm v nezřetelném a zmatečném stavu zůstávají dál, ale které znamenají velice málo ve srovnání s tím, co vytvořila dlouhá práce té mocné duše.

Francii stvořila Francie, a osudový prvek rasy je tu podle mého soudu druhořtý. Je dcerou své svobody. V pokroku lidstva připadá hlavní podíl oné životní síle, které říkáme člověk. *Člověk je svým vlastním Prométheem*. Řečeno úhnnem, historie tak, jak ji pěstovali tito vynikající (a nejednou obdivuhodní) mužové, se mi jevila pořád ještě nedostatečná v obou svých metodách:

*Příliš málo materiální*¹⁰ neboť brala v úvahu rasy, ale půdu, klima, stravu a tolik různých fyzických a fyziologických okolností pomíjela.

Příliš málo spirituální, neboť hovořila o zákonech, o politických aktech, ale nehovořila o idejích, o mravech, nehovořila o tom velkém vnitřním progresivním pohybu národní duše.

Zejména pak byla málo zvědává na drobné okolnosti zjistitelné badatelskou prací, takže možná právě to nejlepší zůstávalo zahrabáno v nevydaných pramenech.

Můj život je v této knize, přelili se do ní. Je mou jedinou životní událostí. Ale není tato totožnost knihy a autora určitým nebezpečím? Není dílo zabarveno pocity a dobou toho, kdo je vytvořil?

Vídáme to napořád. Žádný portrét není tak přesný, nesouhlasí natolik se svým modelem, aby do něho umělec neuložil trochu ze sebe sama. Ani naši učitelé v historii se nevymlkli z tohoto zákona. Tacitus ve svém Tibeřovi vylíčil i sám sebe s celou dusivou atmosférou své doby, s těmi „patnácti dlouhými léty“ mlčení. Když nám Thierry vypráví o Chlodvíkovi, o Vilémovi a jeho dobyvatelském tažení, je prodchnut nierným vzrusem Francie nedávno okupované a její opozicí vůči království, které se jevílo jako vláda ciziny.

Je-li toto vada, musíme přiznat, že nám přinaší nemalý prospěch. Historik, který je jí prost, který se pokouší při psaní zcela se vytrátit, nebýt, sledovat jen z pozadí dobou kroniku (jako to Barante udělal s Froissartem¹¹), není vůbec historikem. Starý kronikář je při vši své roztomilosti naprosto neschopen povědět ubohému lokaji, který se mu drží v patách, čím vlastně je ono velké, chmurné a děsivé čtrnácté století. Abychom se to dověděli, k tomu je zapotřebí všech našich sil analýzy a učeného bádání, je k tomu třeba mocného nástroje, který by pronikl tajemství nepřístupná onomu vypravěči. Jaký je to nástroj, jaký je to prostředek? Moderní osobnost, tak mocná a o tolik širší než dříve.

Jak pronikáme víc a víc do daného předmětu, zamílujeme si ho a od toho okamžiku na něj pohlížíme s rostoucím zájmem. Srdce, stržené při

opětovaném pohledu pohnutím, vidí tisíce věcí, které jsou pro lhostejné lidi neviditelné. Historie a historik v tomto pohledu splývají. Je to dobře? Je to chyba? Tady se děje něco ještě nepopsaného, co musíme odhalit.

Jde o to, že postupem času historie utváří historika mnohem víc, než on utváří ji. Moje kniha mě stvořila. To já jsem se stal jejím dílem. Tato dcera zrodila svého otce. I když zprvu vše šla ze mne, z mého mladického (a ještě zmateného) vzplanutí, dala mi sama na oplátku daleko víc, dala mi sílu a osvícené poznání, ba nadto i plodné zanácení a reálnou schopnost kříst minulost k životu. Jestliže se navzájem podobáme, je to tak dobře. Rysy, které má ode mne, jsou z velké části právě ty, které jsem jí dlužil, neboť se mi jich dostalo od ní.

Osud mi byl hodně příznivý. Měl jsem dvě dost vzácné věci, jímž toto dlo vděčí za svůj vznik.

Především svobodu, která se stala jeho duší.

K tomu pak různé prospěšné povinnosti, které sice jeho realizaci zpomalovaly a zdržovaly, ale učinily je zároveň uváženějším a silnějším, daly mu pevnost a odolné základy času.

Byl jsem svobodný díky samotě, chudobě a prostému životu, byl jsem svobodný díky svému učitelskému povolání. Za ministerstva Martignacova¹² (v onom krátkém okamžiku středosti) vznikla myšlenka zreformovat Normální školu, a p. Letronne, který byl požádán o radu, doporučil, aby mi bylo svěřeno vyučování filosofie a historie. Můj *Přehled* a můj *Vico*,¹³ knihy publikované roku 1827, mu připadaly jako dostačující kvalifikace. Toto dvojí vyučování, které mi později připadlo ještě také na Collège de France,¹⁴ mi otevřelo nekonečné obzory svobody. Můj neohraničený obor zahrnoval každý fakt a každou myšlenku.

Mým jediným učitelem byl Vico. Z jeho principu živé síly, *l'istita*, které *tworí samo sebe*, vznikla i moje kniha, i moje vyučování.

Dřel jsem se v slušné vzdálenosti jak od majestátních a neplodných doktrinářů, tak i od onoho velkého romantického proudu „umění pro umění“. Byl jsem sám sobě svým světem. V sobě jsem měl svůj život, svá obrození i svoji plodnost, ale také svá nebezpečí. Jaká? Svoje srdce, svoje mládí, samotnou svou metodu a ony nové podmínky ukládané historii: ne už jenom vyprávět nebo soudit, ale *evokovat*, *znovu vytvářet* a *kříst* minulé věky. Mít dostatek ohně, aby se rozehřál popel tak dávno už vychladlý, to byl první požadavek, a nebyl bez nebezpečí. Ale druhý, možná daleko nebezpečnější, spočíval v tom, že bylo nutno být v důvěrném styku s těmi vzkrášenými mrtvými, a kdo ví, stát se nakonec i jedním z nich.

Moje první stránky po Červenci, napsané přímo na žhavé dlažbě, představovaly jakýsi pohled vržený na svět, byla to *Všobecná historie*¹⁵ jakožto zápas svobody a jako ustavičné přemáhání světa fatality, zkrátka jako jakýsi věčný Červenc.

Tato drobná knížka neuvěřitelného rozmachu, prudkého rozletu, se nesla (tak jsem to dělal vždycky) na dvou křídlech, na křídle Přírody a Ducha, užívala dvojí interpretace velkého obecného pohybu. Byla v ní už celá moje metoda. Říkal jsem v ní roku 1830 to, co jsem (v *Čarodějnicí*) řekl o Satanovi, o tomto bizarním jménu svobody ještě mladé, zprvu bojující a negativní, ale později tvořivé a čím dál tím plodnější.

Jouffroy¹⁶ formuloval právě tehdy, v roce 1829, hlavní motto Restaurace: „Jak končí dogmata.“ V Červenci zůstala církev náhle opuštěná. Žádný svobodný myslitel by byl tehdy nezapochyboval o tom, že Montesquieuovo proctví¹⁷ o smrti katolicismu se brzy naplní.

Byl jsem v tomto ohledu možná nejsvobodnějším člověkem na světě, neboť se mi dostalo vzácné výhody, že jsem nebyl vystaven té zhoubné výchově, která zastihuje duše v příliš útlém věku a zprvu je narkotizuje. Církev byla pro mne cizím světem, předmětem čiré zvědavosti, jako by jím byl třeba svět měsíční. Co jsem o této zbledlé hvězdě věděl nejlépe, bylo to, že její dny jsou sečteny, že jí zbývá jen málo života. Ale co nastoupí místo ní? To byla hlavní otázka. Byla zatemněna onou morální cholerou, která se rozmohla tak brzy po Červenci, po proctnutí z iluzí a po ztrátě vznešených nadějí. Všechno upadlo v nízkost. Román, divadlo si začaly okázale libovat v smělych ohyzdnostech. Talentů byla hojnost, ale vybíjely se v hrubé brutalitě; nikoli v oné plodné orgii starých přírodních kultů, které měly svou velikost, ale v chřéně vášnivosti neplodné materiality. Hodně nabubřelosti, a málo pod ní.

Výchozím heslem, heslem, které mělo počátek ještě před Červencem, bylo: *Čas přimysli*, tomuto novému králi světa, který hmotu krotí a podmaňuje. — Po Červenci se tohle obrátilo: teď si zase hmota podmanila lidskou energii.

Tento poslední fakt není v historii nijak vzácný. Nic staršího než tato idea práva hmoty, která chce také mít svoje slovo. To, že u saintsimonistů¹⁸ dostávala tak popuzující ráz, tkvělo především v jakési janusovské ohyzdnosti tohoto kultu, který otrocky imitoval organizaci katolické církve. (To se nijak netýká osobní upřímnosti jednotlivců. Byli tu leckterí obdivuhodní mužové,¹⁹ všelijací ti Bazartové, Barraultové, Carnotové, Chartonové, Eichthalové, Lemonnierové atd.)

Při jedné slavnostní schůzi, do níž jsem byl pozván spolu s Quinetem,²⁰ jsme s údivem viděli, jak se toto náboženství bankéřů podivným způsobem vrací právě k tomu, co podle svých slov odstranilo. Viděli jsme knězstvo a papeže; viděli jsme, jak je na kazatele sesílána Milost, tím že na něho papež vloží ruce. Řekli: „Dolů s křížem!“ Ale ten byl stále přítomný v tomto kněžském, autoritářském středověkém ceremoniaci. Staré náboženství, které se údajně potíralo, bylo obnovováno právě v tom, co v sobě má nehoršího; zpověď, autoritativní vedení, nic tu nechybělo. Kapucíni se vraceli změněni v bankéře a průmyslníky. Fádni lbeznost jakéhosi nového Molinose²¹ vybízela k zbožňování jezuitství.

Zlikvidovat středověk, výborně! Jenomže tady ho ve skutečnosti vykřádali. To mi připadlo příliš silné. Když jsem přišel domů, napsal jsem v slepém a šlechtetném zanicení pár prudkých slov ve prospěch tohoto umírajícího, kterého olupovali v jeho agonii. Tyto mladické, a chcete-li, zbrklé řádky, které však byly jakožto hnutí srdce zajisté omluvitelné, nezapadaly valně do mé drobné knížky, inspirované Červencem a Svobodou a jejím vítězstvím nad kněžstvem. Odražely se hodně nápadně vedle Satana, kterého tato kniha představuje jako mýtus svobody. Aťsi! Jsou tam, a dodnes mě ponoukají k smíchu. Takovéto zjevné rozpory nijak zvlášť nevadily mladému umělci, který měl sice svoji vyhraněnou víru, ale který byl upřímný a bez vypočítavosti, a málo si uvědomoval, jak je nebezpečné být vůči nepříteli laskavý.

Byl jsem tehdy umělcem a spisovatelem daleko víc než historikem. Na prvních dvou svazcích (*Franzie ve středověku*) je to znát. Tehdy ještě nebyly publikovány všechny dokumenty, které posléze vrhly světo na tyto temnoty, do propasti těch dlouhých béd. Velký celkový dojem, který z toho pro mne vyplynul, byl dojem jakési chmurné harmonie, kolosální symfonie, jejíž nescíslné disonance se ještě málo dotýkaly mého sluchu. To je vada velice vážná. Onen výkřik Rozumu, který vyšel z úst Abélardových,²² to nesmírně hnutí z roku 1200, udušené tak krutě, jsou tu ještě příliš málo citěny, jsou příliš obětovány uměleckému dojmu velkolepé jednoty.

A přesto, když pročítám dnes, kdy mám za sebou tolik let a tolik putování různými věky a světy, znovu tuto knihu, a vidím přitom velmi dobře její vady, říkám si:

„Nelze na ní nic měnit.“

Byla napsána v ojedinelé a opravdu vzácné samotě, svobodě, čistotě a mocném napětí ducha. Její upřímnost, její vášnivost a ohromné kvantum života, kterým je prodrchnuta, mluví v mých očích pro ni a jsem s to ji

obhájit. Dokonce i v jejich omylech je cítit přiměřenost mládí. Velkých povšechných výsledků tu bylo vcelku i tak dosaženo. Poprvé se tu objevuje duše Francie ve své živé osobitosti, a zrovna tak se tu zjevuje v plném světle i nemohoucnost církve.

Nemohoucnost radikální a konstatovaná nadvakrát.

V prvním svazku vidíme, jak církev, která za Dagoberta a za Karlovců byla královnou, nemůže pro svět nic udělat, nemůže nic udělat pro společenský řád (rok 800).

Ve druhém svazku lze vidět, jak tato církev, potom co vytvořila krále-kněze, krále-opata a svého prvorozzeného syna, francouzského krále, kanonizovala, drů své nepřátele (1200),²³ zdusi svobodného ducha a neprovede žádnou mravní reformu. Zastíněna a překonána posléze svatým Ludvíkem,²⁴ nakonec (před rokem 1300) státu podléhá a podrobuje se jeho svrchovanosti.

Toto je bezpečný podíl vystižené skutečnosti v oněch dvou svazcích. Ale i pokud jde o podíl přeludu a poetické iluze, lze říci, že všechno je falešné? Nikoli.

Ten přelud vyjadřuje představu, jakou takový věk měl sám o sobě, vyslovuje to, o čem snil a co chtěl. Zobrazuje ho pravdivě v jeho toužení, v onom hlubokém smutku a v snění, které ho nutí prodívat před chrámem církve, lkát v jeho kamenném výklenku a očekávat něco, co nikdy nepřichází.

Tuto představu, kterou měl středověk o sobě, bylo zajisté nutno nejprve znovu objevit, vzkřísit nejprve znovu jeho vznět, jeho touhu a jeho duši, než její začneme soudit. Komu připadal úkol tuto duši objevit? Zřejmě našim velkým spisovatelům, jimž se vesměs dostalo katolické výchovy. Jak to tedy, že tito géniové, tak dobře k tomu připraveni, obcházel jen, aby se tak řečlo, kolem chrámu, aniž do něho vešli, aniž pronikli k tomu, co bylo uvnitř? Jedni hledají v ozvěnách předchrtání nebo ambitů motivy pro své melodie. Jiní s velkým úsilím a vybavení mocným dláčem propátrávají jeho výzdobu a plní věže a krovky děsivými obličejí, gnómy a šklebícími se dábly. Ale tohle všechno pořád ještě není chrám samotný, církev sama. Zrekonstruujeme její nejprve.

Právě tohle je zvláštní: že totiž jediným, kdo měl dost lásky, aby znovu vytvořil, aby obnovil onen vnitřní svět církve, byl zrovna ten, koho vůbec nevychovávala, ten, který nikdy nepřijímal její svátosti, a který neměl jiné víry než víru v lidstvo samo, žádné oficiální kredo, nic než svobodného ducha.

Tento člověk přistoupil k té mrtvé věci s lidským pochopením, neboť měl tu velkou výhodu, že přístup mu nebyl zprostředkován knězem a oněmi mrtvými formulemi, které středověk pohřbíval. Zarřkávalo odumřelého rituálu by nebylo nic platné. Všechno by bylo zůstalo chladným popelem. A na druhé straně, kdyby historie byla vystoupila ve své kritické přínosnosti, v absolutní spravedlivosti, nevím, jestli by se ti mrtví byli odvážili ožít. Byli by se spíše skryli ve svých hrobech.

Byl jsem stížen jednou krásnou chorobou, která zasmušila moje mláďi, ale která pro historika byla velmi příhodná. Miloval jsem smrt. Prožil jsem devět let u brány hřbitova Père Lachaise,²⁵ který byl tehdy jediným místem mých procházek. Potom jsem bydlil poblíž Bièvre, uprostřed velkých klášterních zahrad, což byl zase jen jiný druh hrobů. Vedl jsem život, který by lidé mohli nazvat pohřbeným, neboť jsem neměl jiné společnosti než společnost minulosti a za přátele jsem měl pouze lid dávno pochovaného. Když jsem obnovoval jejích legendu, probouzel jsem v nich tisícere zaniklé věci. Určité ukolébavky, které jsem znal jen já sám, mávaly bezpečný účinek. Ty tóny v nich budily dojem, že patřím k nim. Měl jsem onen dar, o nějž žádal svatý Ludvík a kterého se mu nemělo dostat: „dar slz“.

Mocný a velmi plodný dar. Všichni ti, které jsem oplakával, národy i bozi, ožívali. Tato návní magie měla účinek skoro zaručený. Egypt například začal být slabikován²⁶ a dešifrován, byly probírány jeho hroby, ale jeho duše objevena nebyla. Jedni viděli vysvětlení v klimatu, jiní zas v určitých nicotně důvtipných symbolech. Já jsem je našel v srdci Isis, v bolestech lidu, ve věčném smutku a ve věčném pokoření rodiny řeláho- vy, v jeho nejistém životě, v afrických honech na otroky, v onom velkém obchodu s lidmi, provozovaném od Nubie po Sýrii. Člověk odvílečný do dáli, připoutaný k tvrdé práci, *člověk změněný v stron* nebo přivázaný ke stromu, přibitý, zmrzačený, s usekanými údý, toť univerzálně se opakující Pašije tolika bohů (Osiris, Adonis, Iacchus, Athis atd.)! Kolik Kristů, a kolik Kalvárií! Kolik pohřebních žalozpěvů! Kolik nářků na celé té cestě (viz malou *Biblii* z roku 1864²⁷)!

V roce 1833 jsem žádáním jiným uměním nevládl. Jedna jediná slza, které jsem dal skanout do základů gotického chrámu, dokázala vyvolat jeho příznak. Vytrysklo odtud cosi lidského, krev legendy, a v tomto mocném prýštění se všechno vzepjalo vsříc nebesům. Zvničku navenek všechno vyrašilo v květech — v kamenných květech? Ne, v květech života. — Přitěšvat je? Přiblížit k nim železo a dláto? Toho bych se byl zhroutil a byl bych měl dojem, že z nich vidím prýštit krev!

Chcete vědět, proč jsem byl tak plný lásky k těmto bohům? To proto, že umírají. Všichni odcházejí, jeden po druhém. Každý z nich, zkropen trochou očistné vody a slz, sestupuje zrovna tak jako my na dno pyramid, krypt či katakomb. Běda, vrátí se někdy? Nechci popírat, že *po třech dnech*²⁸ (z nichž každý trvá tři tisíceletí) může opět z hloubi vystoupit lehký dech. Indická duše nezminizela z povrchu země; vrací se v oně lásce, kterou chovala k veškerému životu. Egypt nacházel v tomto světě vždy krásnou ozvěnu v lásce k smrti a v naději v nesmrtelnost. Něžná duše křesťanství se svou lbezností nemůže bezpochyby nikdy nenávratně vyvanout. Její legenda pomínula, ale to nestačí. Je třeba, aby se sebe shodila onu děsivou nespravedlivost (Milost boží, libovali Všemohoucnosti), která je jádrem, srdcem, pravým základem jejího dogmatu. Je to kruté, ale je nutno, aby i v tomto zemětela, aby upřímně přijala svoje pokání, svou očistu a smrt, kterou odpyká své viny.

Moudří lidé mi říkali: „Není to bez nebezpečí, když někdo žije do této míry v takovémhle důvěrném styku se záhrobím. Všichni mrtví jsou tak dobří! Všechny tyto postavy, zpočejně a nyní tak mírné, mají zvláštní moc svádet k fantastickým iluzím. Propadnete mezi nimi všelijakým podivným snům, a kdo ví? — připoutají vás možná k sobě. Kdo žije přespiříš v tomhle světě, zbledne a zesíná. Vystavujete se nebezpečí, že tam potkáte onu bílou Nevěstu, tak bledou a tak půvabnou, která vám vypije ze srdce krev! Udělteje to alespoň jako Aeneas, který se tam odvážil pustit jen s mečem v ruce, aby zahnal ty přeludy a aby k němu nemohly příliš blízko (*Ferri d'iberat imbriza*²⁹)“.

Meči! Truchlivá rada. Jakže! Když tyto milované přeludy spěly ke mně, aby ožily, tu bych je byl já měl odehnat! Jaká neblahá moudrost! ... Och, jak dokonale nevědomí jsou filosofové, pokud jde o to, co je pravou podstatou uměle, co je oním tajným talismanem, v němž tkví síla historie a který mu dovoluje procházet tam i zpět uprostřed těch mrtvých!

Vzte tedy, nevědomci, že i bez meče, beze zbraní, a aniž by se člověk musel obořovat na ty důvěřivé duše, které se dožadují vzkrěšení, je umění s to, i když je přijímá k sobě a navrácí jim dech, uchovat si zároveň svou plnou jasnozřivost. Neřikám *ironii*, onu ironii, v níž mnozi chtěli vidět podstatu umění, nýbrž onu sílnou schopnost zdvojení, která působí, že umění i při vši lásce k těmto duším vidí nicméně správně, čím jsou, vidí, že jsou to mrtví“.

I největší umělci světa, géniové, kteří pozorují přírodu s takovou něhou, připustí, abych tu použil jednoho hodně skrovnického přirovnání. Viděli

jsite snad někdy dojemnou vážnost malého děvčátka, nevinného děvčátka, které je nicméně vzrušené zaujato svým budoucím mateřstvím, když kolébá výtvar svých rukou, vdechuje mu život svým polibkem a říká mu z plného srdce: Moje dceruško!... Jestliže se panenky tvrději dotknete, děvčátko se znepokojí a křičí. A tohleto přitom nepřekáží, aby nevědělo vpodstatě, čím ve skutečnosti je tato bytost, které propůjčuje pohyb, které dává mluvit a myslit a kterou oživuje svou duší.

Drobný obraz, a velká věc za ním. Tady máme právě umění v jeho zrodu. Toto je základní podmínka jeho plodnosti. Je to láska, ale je to zároveň i úsměv. Právě tento milující úsměv dokáže tvořit.

Tam, kde je úsměv překročen, tam, kde započíná ironie, tvrdá kritika a logika, tam je životu chladno, stáhne se, schoulí se do sebe, a člověk nevytvoří už vůbec nic. Slabosti, lidé neplodní, kteří ve snaze tvořit ovějí své truchlivé dítě všelijakými *atškoli* a *ledažžé*, tito vážní hlupáci nevědí, že v chladném prostředí žádný život nevyraší; z jejich mrazivé nicoty vzejde ... nicota.

Smrt se může zjevit v okamžiku lásky, uprostřed tvůrčího vzepjetí. Ale pak nechat je spatřena v pocitu nekonečné něhy, v slzách a soucitu (což je opět jen jiná podoba lásky). V oněch nanejvýš pohnutých chvílích, kdy jsem v sobě hřál a znovu vytvářel život křesťanské církve, vyhlásil jsem zároveň nepokrytě rozsudek její blízké smrti, a byl jsem tím dojat. V okamžiku, kdy jsem ji uměním znovuvytvořil, řekl jsem choré to, čeho si žádá od Boha Ezecháš.³⁰ Nic víc. Vyzvozoval z toho, že jsem katolíki! Co může být nesmyslnějšího! Takovéto modlitby za mrtvé neodhíkává věřící, vždyť je přesvědčen, že umírající zůstane věčně naživu.

Tyto dva svazky měly úspěch a byly přijaty publikem. Byl jsem první, kdo Francii pojal jako osobu. Počínal jsem si méně výlučně než Thierry a přisoudil jsem rasám podřízenější roli, ale zdůraznil jsem silně geografický princip místních vlivů a na druhé straně ono všeobecné dílo národa, který tvoří, který plodí sám sebe. Dal jsem ve svém slepém nadšení pro gotiku kameni vypučet z krve a chrám církve vzkvetl, až se tu nakonec tyčil jako květina legend. Obecenstvu se to líbilo. Mně samotnému už méně. Bylo v tom hodně zanácení. Já jsem tu však nacházel zároveň příliš subtilnosti, příliš duchaplnosti, příliš schematicnosti.

Než vyšel III. svazek (který začíná kolem roku 1300), uplynula celá čtyři léta. Když jsem na něm pracoval, snažil jsem se zabrat do větší šíře, do větší hloubky, snažil jsem se být *lidštitější* a prostší. Zasedl jsem na nějakou

dobu v domě Lutherově³¹ a vštěpoval si v mysl ony rozprávky, které vedl u jídelního stolu, tolikrát mužná a pevná, dojemná slova, která tento hr-dinský dobrák pronášel jen tak mimochodem (1834). Nic mi však nepro-kázalo větší službu než velkolepá kniha Grimmove,³² jeho *Starověžnostní německého práva*. Kniha velmi náročná, kde jsou ze všech dialektů a ze všech období tohoto jazyka sebrány symboly a formule, kterými tato roz-maniatá Německa posvětila hlavní akty lidského života (zrození, sňatek a smrt, závět, prodej, slib lenní poslušnosti atd.). Vyličím jednou, s jakou neuvěřitelnou vášní jsem se pustil do studia a překládání této knihy. Ne-uzavřel jsem se jenom v ní. Toulal jsem se od národa k národu a všude jsem sbíral, bloudil jsem od Indu až po Irsko, od Véd a Zarathuštry až k nám, a schránil jsem ony primitivní formule, v nichž lidstvo tak naivně odhaluje tolik důvěrných a hlubokých věcí (1837).

To ze mne udělalo jiného člověka. Odehrála se ve mně zvláštní promě-na; připadalo mi, že až doposud jsem byl s celou svou úporností a důmysl-ností starým člověkem, a že pod vlivem mladého lidstva i já sám mládnu. Moje srdce, občerstveno touto pramenitou vodou, se změnilo v zahradu květů, jako by je zalila jitrní rosa. Ta vzházející zora! To sladké dětství! Ta dobrá přirozená příroda! Jaké ozdravení mi to přineslo po tom suchopáru mystické přejezmenlosti! Jak hubená mi teď začala připadat ta byzantská poezie, churavá a sterilní, souchoťnářská! Byl jsem k ní pořádně ještě šetrný. Jak se mi ale zdála teď ubohá, když jsem vedle ní viděl lidstvo! Toto lidstvo bylo nyní moje, objímal jsem je, a ve všech těch bohatých jednotli-vostech jeho neomezené rozmanitosti (která je tak hustě listnatá jako pra-lesy Indie, kde každý strom je sám o sobě lesem) jsem z výše viděl jeho něžnou, velkodušnou harmonii, která nic nepotlačuje; chápal jsem, kolik božského je v jeho zbožňováníhodné jednotě.

Když jsem byl takto bohatě napájen a živem přírodou, když jsem zmno-žil takto živiny vlastní bytosti, přibýlo i mému umění nesmírně na důklad-nosti, a mně samému (řeknu to? je to nicméně pravda) přibýlo dobroty, bezstarostnosti, dokonalého nevědění o jakýchkoli konkurenčních zápa-sech, a následkem toho zároveň i obsáhlé sympatie k lidem (s kterými jsem se téměř nestýkal) a ke společnosti (kterou jsem nikdy nenašitč-voval).

Byla ve mně klidná pokojnost těla, které zpevnělo a zesílilo, v němž dobrá strava vyměnila a nahradila atom po atomu a molekulu po molekule všechno, co bylo zprvu slabé. Doktrinářská zloba se mne ani nedotkla. Neměně lhostejný jsem byl i vůči nástrahám katolíků. Všechno to, co

jsm hromadil (aniž jsem na to pomýšlel, aniž jsem to chtěl), ta nesčetná zaručená fakta, ty hory pravd, které se při mě vytrvale práci vršily a vyrůstaly každým dnem výš, tohle všechno se obracelo proti nim. * Žádný z nich by byl nemohl vtušit, jak pevný a hluboký základ jsem v tomhle měl, takový základ, že jsem necítil potřebu žádné polemiky, a že jsem na ni ani nepomyslel. Síla mi dávala klid. Byli by bývali potřebovali deset tisíc let, aby pochopili, že to, co jim připadalo jako slabost, ono pokojné, dobrotivé *lidské pochopení*, které ve mně stále rostlo, tvoří právě mou sílu a je tím, co mě od nich vzdaluje.

Polokatolické, hybridní salóny, s oním fádním ovzduším, na jaké si potřepli přátelé Chateaubriandovi,³³ mohly být pro mne nástrahou nebezpečnější. Dobrý a laskavý Ballanche a potom i p. de Lamartine mě několi-krát chtěli vzít s sebou do Abbaye-aux-Bois.³⁴ Cítil jsem velmi dobře, že takovéto prostředí, kde všechno bylo jen samý ohled a zřetel na konvence, by mě bylo učinilo přesvědčenějším. Měl jsem jen jedinou sílu, svoji nespoutanou názorovou čistotu a svobodnou volnost svého umění, které bylo nové a patřilo jen mně. Bylo by bývalo třeba přizpůsobovat se a hle-
dět být umírněnější a rozvážnější, než mi bylo po chuti. Salóny zaujaly od této chvíle vůči mně postoj velice nepřátelský. Doktrináři a katolíci v nich vedli proti mně ustavičně boji; v jednotlivostech mě příliš nenapadali, ale chválili mě takovým způsobem, aby mě zničili a připravili o všechnu autoritu: „Je to spisovatel, básník, člověk fantazie.“ Tohle začalo zrovna ve chvíli, kdy jsem jako první vyvedl historii z oné neurčitosti, se kterou se oni spokojovali, a založil ji na listinách a rukopisech, na obrovském studiu tisícových rozmanitých dokumentů.

Pokud vím, před otištěním mého třetího svazku (věc snadno ověřitelná) se žádný historik³⁵ neopíral ve své práci o doklady dosud nepublikované. Začalo to tím, že jsem ve své historii využil onoho tajuplného souboru

* Jelikož věřit velmi dobře smrt, ty chvíle, kdy zraněná duše může ochabnout, stalo se, že v okamžiku, kdy jsem utrpěl bolestnou rodinnou ztrátu, mě jeden z nich, okouzlující a dů-
věrný, přišel navštívit a vyzkoušet. Byl jsem překvapen a zaražen, když jsem si uvědomil, že
byl s to vidět ve mně člověka, který je vůči jeho víru bezbranný, byl jsem překvapen, když
řekl, že se můžeme dohovorit, protože dovedeme mít navzájem pochopení pro jisté odlišný
atd. Řekl jsem mu doslova toto: „Monsignore, byl jste někdy na moři pokrytém ledem?“ —
„Ano.“ — „Viděl jste nějakou tu trhlínu, nad kterou lidé mohou z jednoho okraje na druhý
spolu hovořit, vést spolu rozprávký?“ — „Ano.“ — „Nevšiml jste si ale, že tahle trhlina je
propastí... A to takovou propastí, Monsignore, tak hlubokou propastí, že se táhne ledem
i zemí, a jejího dna se někdo nikdy nedopátral. Jde až do středu země, prochází zemskými
napříč a ztrácí se v nekonečnu.“

zápisů z *Výšlechbu templářiů*, který zůstával po čtyři sta let pod zámkem, který byl ukryt, zazděn a držen v tajnosti pod nejpřísnějšími tresty v po-
kladnici Katedrály a který pak odtud Harlayové vytáhli, takže se dostal do
Saint-Germain-des-Prés a nakonec do Knihovny. Pomohla mi i Du-
guesclinova Kronika, tehdy ještě nevydaná. Obrovský listinný materiál
Archivu mi poskytl spoustu dokumentů na podporu těchto rukopisů
i k řadě jiných otázek. Bylo to poprvé, co historie měla základ tak se-
rozní (1837).

Co by z mé práce bylo u tohoto čtrnáctého století, kdybych se byl
přidřel metod nejslavnějších předchůdců, a stal se poslušným in-
terpretem dobového vyprávění, jeho otrockým překladatelem? Jakmile
vstupuje do staletí bohatých na autentické listiny a dokumenty, historie se
stává svěprávnou, nabývá vrchu nad kronikou, drží se nad ní, očisťuje ji
a soudí. Vyzbrojena spolehlivými dokumenty, které tato kronika neznala,
historie jí, aby se tak řeklo, chová na klině jako malé děcko, jehož žvatláni
ráda naslouchá, ale které musí často pokárat a usvědčit ze lži.

K tomu, aby moje slova byla dostatečně srozumitelná, stačí jediný pří-
klad, ten, na který jsem poukázal už výše. Zdálo by se, že v té příjmeně
plynoucí historii, v níž p. Barante sleduje tak věrně, krok za krokem naše
vyprávěče, Froissarta atd., se autor nemůže příliš mylit, vždyť se přidružuje
současníkům. Když pak ale vidíme různé listiny a dokumenty, tehdy tak
porůznu rozplyšené a dnes shromážděné, poznáváme, že hlavní aspekty
oné doby kronika nerozpoznala, neznala. Toto století je pod svou feudální
formou už finančníké a právníké. Je to často mistr Pathelin v masce
krále Artuše.³⁶ Nástup zlata a židů, flanderské tkalcovství a vzrůstající se
obchod s vlnou — právě tohle umožnilo Angličanům zvítězit s pomocí
pravidelného vojska, které je zčásti vojskem žoldnérským, placeným. Jedi-
ně *ekonomická* revoluce umožnila revoluci *vojenskou*,³⁷ která zase těžkým
ztroskotáním feudálního rytířstva připravila revoluci *politickou*. Froissart-
ovy a Monstreletovy turnaje a Zlaté rouno hrají v tomhle všem velmi malou
rolí. To je podružná stránka věci.

Od této doby (1837) jsem svazek po svazku přinášel údaje o různých
rukopisech a často jsem z nich uváděl i ukázky, a tyto rukopisy, na jejichž
význam jsem upozornil, byly později publikovány.

S takovýmto oporami, významnějšími než jakákoli kronika, historie
postupuje vpřed s vážností a silou, jista si svou autoritou. Ale nezávisle na
těchto nejvládnějších nástrojích, na listinách a dokumentech, dostává se jí
ze všech stran nesmírných posil. — Ať jde o literaturu a umění, ať jde

o obchod, naskýrají se jí tu tisícera nepřímá odhalení a ta svým bočním světlem dodávají ústřednímu vyprávění výrazných obrysů. Všechny tyto různé formy naší aktivity umožňují vzájemnou kontrolou historii dospět k dostatečné spolehlivosti.

I v tomhle, nutno říci, jsem byl sám. — Historikové podávali dohromady jen politickou historii, činy státníků a trochu informací o společenských institucích. Nebral se zřetel na to, co tuto politickou historii provází, vysvětluje, a co je zčásti jejím základem, na podmínky sociální, ekonomické a průmyslové, na stav literatury a myšlení.

Tento třetí svazek (1300 — 1400) zachycuje jedno století ve všech jeho aspektech. Není bez nedostatků. Neříká, že rok 1300 byl odpykáním za rok 1200, že Bonifác VIII. tu zaplatil za Innocence III. Je přísný, a přesnější přísný k legistům, k těmto neohroženým mužům, kteří albigenskou rukou chrabrého Nogareta vmetli modle v tvář políček. Je však nový a pevně pojatý, neboť vyvozuje historii hlavně z *ekonomické revoluce*, z nástupu zlata, židovstva a Satana (tohoto krále skrytých pokladů). Výrazně zachycuje onu význačně *merkantilní* povahu doby.

To, jak Anglie a Flandry byly navzájem spjaty díky vlně a suknu, jak Anglie Flandry vysála, jak je do sebe vsákla tím, že k sobě hleděla přetáhnout za každou cenu tkalce vypuzené brutálníou burgundských pánovníků: to je velká událost století. Zbohatlá Anglie nás pak u Kresčaku, u Poitiers a u Azincourtu porazí pomocí pravidelných čet, které rytmus pohřbí. Chromná sociální revoluce.

Černá smrt, tanec svatého Víta, flagelanti a sabbat, tyto karnevaly zoufalství, pudí pak opuštěný lid, který zůstal bez vedení, aby začal jednat na svou vlastní pěst. Génius Francie, ztělesněný v jejím Marcelovi,³⁸ v tomto Dantonovi oněch dob, v její Paříži, v jejích Generálních stavech, zasktkví se neočekávaně v její konstituci, obdivuhodně svou předčasností — a odročné, potlačené malichernou negativní moudrostí Karla V. Nic není vyléčeno. Choroba, která se naopak zhoršila, dospívá právě k svému nejvyššímu paroxysmu, k zbkšilemu šílenství Karla VI.³⁹

Definoval jsem historii jako *Vzkříšení*. Platilo-li to kdy, pak o čtvrtém svazku (Karel VI.) především. Po pravdě řečeno, zachází v tomto směru možná až příliš daleko. Bylo to vytvořeno v jediném výtrysku bolesti, s vášnivostí duše těch dávných dob, divoké, smyslné a prudké, kruté i něžné, zbkšile. Podobně jako v Čarodějnicí, některá místa jsou tu démonická. Mrtví se dávají do tance — ne proto, aby vyvolávali smích jako v ironických vytvorech Holbeinových — nýbrž v bolestné frenezi, kterou sdílíme

s nimi, kterou jsme při pohledu na ně skoro i sami nakaženi. Vří to s udivující rychlostí, v děsivém úprku. A člověk přestává už dýchat. Žádná zastávka, žádná odbočka. Všude jen vzrůsená, hluboká nepřetžitost basového rytmu; vespod duní cosi nedefinovatelného, temný tlukot srdce.

Uprostřed tolika nejasných věcí padneme na velké světlo — smrt, která trní v Louvru,⁴⁰ — a v zpuslté Paříži skutečná smrt v podobě Angličana, Lancastera. Král kneží Jindřích, tento Bohem zatracený farizejec, nám říká, „že jsme zahynuli jen vinou vlastních hříchů“.

Neodpovídám mu; ať mu odpoví Angličané sami.

Říkají, že před bitvou u Azincourtu každý Angličan myslel na svou spásu a vyzpovídal se; Francouzi se navzájem objali, odpustili si a zapomněli na svoje nenávisť.

Říkají, že když ve Španělsku, kde Francouzi a Angličané spolu válčili, Angličané umírali hladem, Francouzi jim poskytlí potravu. — Tohle mi stačí: tot jednat podle vůle boží.

A nyní má přijít největší legenda našich dob. Vidíme ji, jak vyvstává v děsivém zárodku kolem roku 1360, a jak se vznešeně, půvabně a dojemně zaskvěje roku 1430 (IV. a V. svazek).

Spátíli jsme občas město a jeho samospřávy. Ale venkov? Kdo o něm ví před čtrnáctým stoletím? Tento velký svět temnot, tyto nescétné neznámé masy, tohle všechno jednoho rána prorazí na povrch. Ve třetím svazku (který má především badatelskou povahu) mě znenadáni z čista jasna zaschočila postava *Jacquesez*,⁴¹ která se náhle vztyčila uprostřed brázd a zastoupila mi cestu; postava nestvůrná a děsivá. Srdce se mi křečovitě sevřelo. . . . Velký božel! Tohle je můj otec? Člověk středověku? . . . Ano. . . . Tohle ze mne udělali! Takhle vypadá tisíciletí bolesti! . . . “ V témž okamžiku jsem pocítil, jak tyto bolesti ve mně vyvstávají opět z hloubi časů. . . . To on, to já (táž duše a táž osoba) vytrpěl tohle všechno. . . . Těch tisíc let ze mne vytřasklo palčivou slzou, těžkou jako celý jeden svět, slzou, která se propáhla skrz stránku knihy. Nebylo nikoho (budsi přítel nebo nepřítel), kdo by prošel kolem a nezastlzel.

Vzezení bylo děsivé, ale hlas byl něžný. Moje bolest tím jen vzrostla. Pod touto strašnou maskou byla lidská duše. Hluboké a kruté tajemství. Nelze je pochopit, pokud se nevrátíme trochu nazpět.

Svatý František,⁴² dítě, které neví, co říká, a mluví proto jen tím lhp, odpovídá těm, kteří se ptají na autora *Imitatio*: „Autorem je Duch svatý.“

„Duch svatý,“ říká Jáchym de Flore⁴³ „ten, jehož *království nahobází po království Ježíšově*“.

Duch jednoty a lásky se takto konečně vyprošťuje zpod dusivého překrovu legendy. Svobodná spojení cechů, městské komuny, stála většinou pod tímto patronátem. To byl v roce 1200, v albigencké epoše, kult, který sdílěly jak komuny, tak i jihofrancouzské rytířstvo, kult nového ducha, který církev utopila v prouděch krve.

Tehdy se zdá, že duch, tato slabá holubiце, hyne a zaniká. Je však od tohoto okamžiku rozptýlen v ovzduší, a všude ho budou vdechovat.

Dokonce i v té mnišské a pobožné knižčence Následování Krista najdete pasáže naprosté osamocení, kde Duch zjevně nahrazuje všechno ostatní, kde nevidíme už nic, ani kněze, ani církev. Je-li však slyšet jeho vnitřní hlasy v klášterech, oč slyšitelnější jsou v lesích, v tom svobodném chrámu bez hranic! — Duch promlouval z hloubi dubů, a tu ho zaslechla Jana z Arku,⁴⁴ zachvěla se a řekla plna lásky: „Mé hlasy!“

Svaté hlasy, hlasy svědomí, které si Jana s sebou nese do bitev i žalářů, proti Angličanům, proti církvi. Tady se svět náhle mění. Pasivní rezignace křesťana (tyranům tak prospěšná) je vystřídána heroickou láskou, která si naše strasti bere k srdci, která chce nastolit spravedlnost boží tady na zemi, která jedná, bojuje, zachraňuje a léčí.

Kdo způsobil tento zázrak, který je opakem Evangelia? Svrchovaná láska, *l'áika tímna*, láska až na smrt; „žalost, která byla v království francouzském“.

Je to božský výjev, když na hranici, přímo uprostřed plamenní, si opuštěné a osamocené dítě uchovává navzdory knězi-králi a navzdory vražděnické církvi svoji církev vnitřní, a vzlétá k nebesům se slovy: „Mé hlasy!“ Toto místo je z těch, kde musím upozornit, jak si moje historie, obviňovaná tak lehkovážně z „poezie a vášně“, uchovála naopak pevnost a nezkalený pohled i při tématech dojemných, kde by zaslíbení bylo možná omluvitelné. Všichni se zde nechali unášet, viděli plamen hranice skrze slzy. Byl jsem ovšem rovněž dojat, ale přitom jsem jasně viděl a zaznamenal dvě věci:

1. Nevinná hrdinka dokázala, aniž o tom měla tušení, daleko víc než osvobodit Francii, osvobodila samu budoucnost tím, že vytvořila nový vzor, protikladný křesťanské pasivitě. Moderní hrdina, *tot brolina akce*. Ona zhoubná nauka, kterou ještě i náš přítel Renan⁴⁵ zahrnul přílišnou chválou: pasivní, vnitřní svoboda, zaujatá svou vlastní spásou a ponechávající svět Zlu, vydávající ho na pospas Tyranovi — tato nauka zaniká na rouenské hranici, a pod mystickou podobou lze tu už pozahlednout Revoluční.

2. Při vyličení tohoto velkolepého příběhu jsem uplatnil a ukázal jednu

novou věc, z níž mladá generace může mít prospěch: že totiž *historická metoda* je často pravým opakem *umění ve vlastním smyslu literárního*. — Spisovatel, hledící dojem zveličt a dát věcem hodně vystoupit, má skoro vždycky rád, když může čtenáře překvapit, uchvátit ho, přimět ho, aby vykřikl úžasem, a je šťasten, jestliže se přirozený fakt jeví jako zázrak. — Speciálním posláním historika je naopak věci, jež se jeví jako zázrak, vysvětlit, obklopit událost tím, co předcházelo, a souvislostmi, z kterých vyplynula, vrátit jí opět přirozenému světu. Musím říci, že tady jsem si získal jistou zásluhu. Při vši lásce a obdivu k této vzněšené bytosti jsem ukázal zároveň, v jaké míře byla přirozená.

Vzněšenost není něco, co by se vymykal přírodě; je to naopak bod, v němž příroda je nejvíce sebou samou, ve své přirozené výši i hloubce. Ve čtrnáctém a patnáctém století, v té přemíře béd, v těch strašlivých krajnostech srdce zmohutnělo. Dav je hrdinou. V těchto dobách se vyskytla spousta svatých Jan, alespoň co se neohroženosti týče. Nacházím jich na své cestě mnoho: příkladem může být třeba onen venkovan čtrnáctého století, Grand Ferré — Lamželezo; příkladem může být i patnáctém století taková Jeanne Hachette — Jana Sekerka,⁴⁶ která brání a zachrání Beauvais. Tyto postavy naivních hrdinů se mi často zjevují v dějinách našich městských komun v ostré situaci.

Pověděl jsem věci zcela prosté. V okamžiku, kdy Angličané ztratili svoji velkou oporu, vévodu burgundského, byli náhle velmi slabí. Francouzi naopak, k nimž se připojily ozbrojené síly otužené Jihem, byli neobyčejně silní. Chyběl však potřebný soulad. Půvabná osobnost oné mladé venkovanky, jejíž srdce bylo tak něžné, plně dojetí a veselosti (hrdinské veselí proráží ve všech jejích odpovědích), se stala centrem a všechno sjednotila. Dokázala způsobit právě proto, že nevládla žádným uměním, žádnou divotvornou mocí, žádnou čarovnou schopností, žádnými zázraky. Celým jejím kouzlem je pouze lidskost. Tento ubohý anděl nemá křídla; patří k lidu, je slabý, je jako my, je jako kterýkoli člověk.

V opuštěných chodbách Archivů, kterými jsem bloudil po dvacet let, v tom hlubokém tichu, doléhaly nicméně k mému sluchu všelijaké šepoty. Vzdálené strasti tolika duší udepraných v těch dávných věcích tiše žalovaly své stesky. Dřsná skutečnost protestovala proti umění a říkala mu občasná všelicos hořkého: „Cím se to bavíš? Jsi snad nějaký Walter Scott, abys říčil dlouze pitoreskní podrobnosti, tučné hostiny Filipa Dobrého, nicotné příběhy na Bažanta?“⁴⁷ Víš, že naši mučedníci na tebe čekají už po čtyři sta let? Víš, že naši chrabří bojovníci od Courtray a od Roosebeke⁴⁸ doposud

nemají pomník, který jim historie dluží? Placení kronikářů, dvorní kněz Froissart a tlachavý Monstrelet, jim nesáčí. Položili svůj život v pevné víře a naději ve spravedlnost. Měli by právo říci: Historie, nezapomínej s námi počítat! Tvoji věřitelé se hlásí o svůj dluh! Přijali jsme smrt kvůli jediné řádce tebou napsané.“

Čím jsem jim to byl povinován? Vyprávět jejich boje, postavit se do jejich řad, stát se napůl účastníkem těch vítězství a porážek? To pořád ještě nebylo dost. Během těch deseti let urputné vytrvalosti, kdy jsem rekonstruoval zápas severovýchodních městských komun, ⁴⁹ pokusil jsem se udělat mnohem víc. Pojal jsem všechno od základu nově, abych jim vrátil jejich život, jejich zručnost a hlavně jejich právo.

Právo, které tato města měla na onen kraj, bylo především právo ze všech nejmocnější, dané tím, že i půda sama byla jejich dílem, že jí tato města odhala vodám a zbudováním kanálů vytvořila život, ochranu i obchodní ruch země. Města tvořila a budovala. Jejich páni ničili. Jak blbě je dnes tento svět, který byl tehdy tak plný života! Čím je celá Belgie ve srovnání s tehdejšími Gentem, s tehdejšími Brugami, s tehdejšími Lutychem, s těmito městy, z nichž každé bylo s to vrhnout do pole celé armády.

Vnořil jsem se mezi lid Zátímco Olivier de la Marche a Chastellain prodlévají u hostin Zlatého rouna, já jsem prozkoumal sklepy, v nichž kvasily Flandry, ty masy mystiků a udatných dělníků. Jejich silná *Přátelstva (Amicitias)* — tak označovali komunu, jejich *Svobodné pravdy (Tranches Verités)* — tak nazývali sněm), to všechno jsem jim pietně zrestituoval, a nezapomněl jsem ani na jejich zvony a na jejich bratrskou zvonkohru. Zavěsil jsem opět na věž svého velkého bronzového přítele, obávaného Roelandta, ⁵⁰ jehož slavnostní hlas, rozléhající se do vzdálenosti deseti mil, dokázal rozchevňt Jana Bez bázně i Karla Smělého. ⁵¹

Věci naprosto základní, kterou současníci opomíjejí, a kterou opomíjejí i naši moderní historikové, je výrazně rozlišit a charakterizovat zvláštní osobitost každého města. V tom přece tkví právě realita a půvab této země, která je tak proměnlivá. Pustil jsem se do tohoto úkolu; počítával jsem to jako nábožnou povinnost, abych těmto starobylým a drahým městům vrátil každému jeho duši, a to nebylo možné jinak než tím, že se ostře vyznačím, jak každé prùmýslové odvětví a každý způsob života vytvářely svézázný typ dělníků. Paritěně jsem odlišil Gent, s jeho zbožnými obyvateli a s jeho chrabrymi tkalci, odkud se do bitev rojily davy jako z hlubokého úlu. Zvlášť jsem vyličil i přívětivé a mocné Bruggy s kupci sedmnácti různých

národností, s jejich třemi sty malíři, kteří tu stvořili jakousi Itálii zkoncentrovanou v jediném městě. A podobně i flanderské Pompeje, Ypry, dnes opuštěné, ale chovající v sobě dosud pravý pomník Flander, tu úžasnou tržnici, v níž byla zastoupena všechna řemesla, tuto katedrálu práce, v níž každý dobrý dělník je povinen smeknout klobouk.

Požár Dinantu a krutý konec Lutychu uzavírají tuto historii Komun bolestně truchlivou tragédií. Sám po matce dítě Maasy, přistupoval jsem k tomu všemu se zájmem skoro rodinným. Tihle nebozí Francouzi, ztracení v Ardenách mezi nepřátelskými národy a soupeřskými jazyky, mě hluboce dojmali. Vrátil jsem Lutychanům jejich velkého obnovitele Van Eycka, který přivodil proměnu malířství. Nášel jsem, vyhrabal jsem z popelu Dinantu jeho zaniklá umění, která středověk tak miloval, umění tak skromná a tak dojemná, která byla celé Evropě dobrými služebníky, přáteli domácího krbu.

Jak podekovat těm svým přátelům, svým mstitelům, oněm dobrým kronikářům švýcarským, kteří našťástí příchvátají se svými rohy na velký hon moratský a udolají toho divokého kance, tu krutou bestii, Karla Smělého? Jejich vyprávění jsou vesměs zpěvy hrdinského veselí. Je to rozkoš vidět, jak ta strašná nabubřelina naráz splaskne, když ji propíchnou. V tomto boji lsi proti barbarské pyšce, proti feudální brutalitě jsme nesporně na straně Ludvíka XI. ⁵² Toť lišák, který falešného lva chytí do sítě. Alespoň přitom vítězí duchaplnost. Bystřá a pevná próza Commynesova se úspěšně vypořádává s těžkopádnou rétorikou a zpitvořeným ryčstvím. V historii přichází tu k slovu ironie, nízká ještě a zlomyslná, hodná fablelu. Nazířím, silná a mocná, se plodně rozvine v slavných dnech renesance.

Tenhle dobrý král Ludvík XI. mě u sebe pozdržel hodně dlouho. Moje patnácté století bylo celé vydolováno z aktů a listin. Rozsáhlá práce Legendova nicméně vyžaduje, aby se její přepis, často hodně málo přesně, ověřovaly podle originálů (Gaignières atd.), což je práce vyžadující velkou trpělivost.

Ludvíkem XI. jsem vstoupil do staletí monarchických. Chystal jsem se pusit do jejich vypisování, když tu mě jedna náhoda přiměla, abych se důkladně zamyslíl. Když jsem se jednoho dne zastavil v Remeši, prohlédl jsem si velice podrobně onu velkolepou katedrálu, onen skvělý chrám královských korunovací.

Z vnitřní římsy, po níž lze kostel obejít ve výši 80 stop, se do něj naskytá úchvatný pohled, skvěle se tu před námi bohatstvím, v ustavičném plesu. Zdá se nám, jako bychom v té prázdné nesmírnosti pořád ještě

slyšeli ten mohutný obligátní hlahol, to, čemu se říkalo hlas lidu. Máme dojem, že vidíme v oknech ony ptáky, kteří bývali vypouštěni ve chvíli, kdy kněžstvo pomazaním krále uzavíralo pakt trůnu a církve. Když jsem pak nad klenbami vyšel na venkovní stranu, kde se otvírá nesmírný rozhled na celou Champagne, dostal jsem se až k poslední malé výžce přímo nad chórem. Tady mě velice překvapila zvláštní podiváná. Okrouhlá věž byla ozdobena girlandou ztrestaných provinilců. Ten má na krku provaz. Ten zase přišel o ucho. Zmrzačení tu jsou smutnější než ti, kdo jsou mrtví. A plným právem! Jaký hrůzný kontrast! Jakže! Katedrála slavností, tato nevěsta, si jako svatební náhrdelník připjala tuto smuteční ozdabu! Tento pranýř lidu je umístěn nad oltářem. Jeho nářky však nemohly skanout skrze ty klenby na hlavu kráľi! Hrozný svátostný olej revoluce, hněvu božího! „Nepochopím ta monarchická stalať, jestliže v sobě nevzkřísím předešlý duši a víru lidu.“ Tohle jsem řekl sám sobě, a po Ludvíku XI. jsem napasal *Revoluci* (1845—1853).

Vyvolalo to překvapení, ale nic nebylo moudřejšího. Po četných zkouškách, které jsem vylíčil jinde a při nichž jsem, mrtvý a opět znovuzrozený, zblízka zhlédl onen druhý břeh, sepsal jsem *Renkancie* se zesteronásobenými silami. Když jsem se vrátil, když jsem se obrátil zpátky a popatřil opět na svůj středovek, na toto velkolepé moře pošetilostí, zmocnila se mě bouřlivá bujarost, a v šestnáctém, v sedmáctém století jsem si pak děšivě zahýřil. Rabelais a Voltaire⁵⁵ se zasmáli ve svých hrobech. Zdechli bohové a zpráchnivěli králové se zjevili bez závoje. Fádni historie konvenčního podání, tato stydlavá upejpavka, s níž se lidé spokojovali, zmizela. Ona vládá mrtvol, od Kateřiny Medicejské až po Ludvíka XIV., byla podrobena přísné pivě (1855—1868).

Takováto historie si mohla být jedním úspěchem jista, že totiž zraní každého, kdo má rád faleš. To je však hodně lidí, a hlavně lidí těšících se autoritě. Kněží a royalisté spustili povyk. Doktrináři se nutili k úsměšku. Tohle všechno ublížilo této trpělivě vybudované historii velmi málo. Je silná, solidní, postavená na dobrých základech, a dokáže čekat.

V mých předmluvách, jak po sobě následovaly, a v mých vysvětlivkách bude moci čtenář vidět svazek po svazku, čím je podložena, bude moci vidět onu obrovskou bázi dokumentů, rukopisů, vzácných tisků atd., na které spočívá.*

* Nechci tu předbhat. Mohu říci pouze jedním nebo dvěma slovy: Právě tato kniha, „tato kniha básníka a smilka“, pověděla pomocí příkazných dokumentů všem to, co pro ně bylo podstatné:

Takto tedy uplynulo čtyřicet let. Když jsem začínal, byl bych se toho sotva nadál. Domníval jsem se, že napíši krátký přehled o několika svazcích, s kterým budu snad hotov během nějakých čtyř nebo šesti let. Zpracovat se však dá jenom to, co je dobře známo. A ani já, ani nikdo jiný v tehdejší době tuto historii neznal.

Teprve po prvních dvou svazcích se mi začala tato *terra incognita*⁵⁵ zjevovat ve své obrovské perspektivě. Řekl jsem si: „Bude zapotřebí deseti let“... Ne deset, ale dvacet, třicet... A cesta se přede mnou stále prodlužovala. Nestěžoval jsem si na to. Při objevitelských výpravách se srdce rozpíná, mohutní, vidí už jenom cíl. Na sebe člověk nadobro zapomíná. Tak to bylo i se mnou. Jak jsem pronikal pořád dál ve své vášnivě pouti za stanoveným cílem, ztratil jsem sebe sama z očí, odpoutal jsem se od svého vlastního já. Nechal jsem svět mítet, a historie se mi stala životem.

Ten nyní už uplynul. Nelituji ničeho. Nežádám si ničeho. Čeho bych si také žádal, má drabá Francie, ty, s níž jsem žil, a kterou opouštím tak velice nerad! V jak důvěrném společenství jsem to s tebou strávil těch čtyřicet let (deset století)! Kolik vášnivých, ušlechtilých a vážných chvílí jsme spolu prožili, v zímě často ještě před rozhrěskem! Kolik dní práce a studií v hloubi archivů! Pracoval jsem pro tebe, chodil jsem sem a tam, pátral jsem, psal jsem. Vydával jsem každý den ze sebe všechno, ba možná ještě víc. A když jsem se druhý den ráno s tebou setkal zase u svého stolu, měl jsem dojem, že jsem opět týž, silný tvým mocným životem a tvým věčným mládím.

Jak to ale, když jsem měl tak neobyčejně štěstí být v takové společnosti, když jsem po dlouhá léta žil z tvé vzněšené duše — jak to, že jsem sám v sobě z toho víc nevytěžil? Och, to je tím, že k tomu, abych tohle všechno

Protestantům odhalila velice zásadní fakt Barrolovijské noci⁵⁶, která měla o čtrnáct dní dříve předehru v Bruselu (listy Granwellovy, 10. srpna). Potom množství faktů o revoluci Ediktu nantského, kterou do té doby objasnili velice málo.

Royalistům poskytna celou spoustu zajímavých anekdotických faktů; například o legendě Želazné masky a o prozíravosti jejich kráľovny. Dopisy Franklinovy (v roce 1863) odhalily tajemství této věci podle sdělení Richelieuových a dokázaly, že jsem jediný měl pravdu.

Finančníci tu najdou Lawův systém (který P. Thiers ponechal v r. 1826 bez objasnění) konečně osvětlený jak na základě rukopisů, tak i na základě historie pařížské a londýnské burzy.

Pokud jde o Velkou revoluci, co povědět? Moje revoluce byla celá vylovena ze tří velkých archivních souborů z oné doby, které máme v Paříži. Mohl ji snad Louis Blanc (přes svoje schopnosti a talent, kterého si vážím) vytušit? Mohl ji zrekonstruovat v Londýně s pomocí několika brožur? Tomu bych byl těžko s to uvěřit. — Čtěte a srovnávejte.

znovu vytvořil, musel jsem znovu prodělat i ten dlouhý sled béd, krutých příhod, starých chorobných a osudných věcí. Vsať jsem do sebe příliš mnoho hořkosti. Spolykal jsem příliš mnoho katastrof, příliš mnoho zmiří a příliš mnoho králů.

Nu což, moje veliká Francie, bylo-li k znovunalezení tvého života třeba, aby se určitý člověk obětoval, aby tolikrát za sebou přešel řeku mrtvých tam a zpět, nemíní nad tím truchlit, ba ještě ti děkuje. A jeho největším zármutkem je, že se na tomto místě musí s tebou rozloučit.

1 *V záblesku Červenec*... Červenecová revoluce roku 1830, počala povstáním pařížského lidu proti králi Karlovi X. a vládě ministra Polignaca, vítězná buržoazie se spojila se svrnutím starší větve Bourbonů a nastolením Ludvíka-Filipa z větve Orleánské (1830—1848).

2 *Prohláší Simoniá*... Léonard Simonde de Sismondi (1773—1842), švýcarský historik a polit. ekonom, autor Nových zásad politické ekonomie (1819), je spis známý jako jeden z teoretiků utopického socialismu než svými historickými pracemi.

3 *Učebnice dějepisná historiků*... Guillaume de Barante (1782—1866) napsal Dějiny věvodů burgundských; François Guizot (1787—1874), konzervativní politik, francouzský ministerský předseda (1847—1848), jehož vládu zakončila Unorová revoluce roku 1848, napsal Dějiny anglické revoluce (Vlastně přeprac. roku 1688); Auguste Mignet (1796—1884) napsal průkopnické Dějiny Francouzské revoluce (1824); Adolphe Thiers (1797—1877) napsal Dějiny Revoluce (1823—1827), podílel se na zřízení Círcvenové monarchie, protivník Napoleona III., od 1863 poslane, šef výkonné moci od února 1871, uzavřel mír s Prusy a v květnu udolil Pařížskou komunu, poražen 1873; Augustin Thierry (1795—1856) psal o dějinách Francie za Merovingovců a zanechal Esej o vytvoření Třetího stavu a jeho dějinném vývoji.

4 *Když Génírali*... Théodore Géricault (1791—1824), první z romantických malířů, učitel Delacroixův, nejznámější svým obrazem Vor Medusy a Důstojník myslivců císařské gardy. Roku 1815 jistě došlo ke zlo-

mu v jeho životních osudech, ale jeho největší díla vznikla až po tomto roce.

5 *Uno tenor*... jediním hlasem.

6 *Melodie je od prvního svazku*... *tiž*... Michelet nazývá na svoji koncepci „integrální“, celistvé historie.

7 *Geniální kniha Thierého*... Jde o Thierého Dějiny dobrot Anglie (Normany (1825 a dál), nebo jeho Listy o dějinách Francie (1827), v nichž autor dokazoval, že feudální se zmocnili vlády našlím a že boj mešťanů, předchůdů moderní buržoazie, je historicky viděno pokrokový. Zákonty vyvoj ve Francii přešel od boje dvou plemen, Franků a pokrokových Gallo-Rimánů, k boji sociálnímu (trřidnmu).

8 *Starý pan Mill*... John Stuart Mill (1806—1873), psal proti geografickému determinismu ve svých Základech politické ekonomie (1848).

9 *Vlastní pítce na sobě smát*... Michelet Francii zosobňuje, rozumí jí výsledek působení lidí na přírodu.

10 *Příliš málo materiální*... *málo spiritivní*... Michelet nemá na mysli materialismus nebo spiritualismus, jde mu o to, aby jeho „vzkříšená“ historie byla co nejplnější.

11 *Baronka udělá s Frouissem*... Kroniky Jana Frouissarta (asi 1333—1400) byly hlavním Barantovým pramenem.

12 *za ministeria Marignacova*... Jean-Baptiste Gay, hrabě Martignac (1778 až 1832), liberál, byl ministrem vnitra za Karla X. (1828—1829). *Normální škola* (École Normale), vysokoškolské učiliště pro přípravu profesorů středních škol.

13 *Mlý Přeběl a mlý Vito*... Jde o Micheletovy práce Vicoova filosofie dějin (Philo-

sophie de l'histoire de Vico) a Přebled moderních dějin (Précis d'histoire moderne). Giambattista Vico (1668—1744) byl italský filosof a historik, jenž ve svém díle Základy filosofie dějin (Principi di una scienza nuova...), 1725) vytvořil schéma cyklických dějin: v dějinách každého národa hledá věk božský, hrdinský a lidský.

14 *Collège de France*... Francouzská kolej, založená mimo universitu za Františka I. (1529) jako humanistické učiliště, poskytuje možnosti specializace v nejranějších vědních oborech.

15 *byla to Vědecká historie*... Jde o Micheletův Úvod do obecných dějin (Introduction à l'histoire universelle), vydány v dubnu 1831. Pod vlivem Dugalda Stewarta, Victora Cousina, Vica Herdera a Edgara Quineta formuloval zde Michelet svou koncepci historie jako boje lidské svobody proti osudu.

16 *Jan Jirou, formuloval*... Théodore Jouffroy (1796—1842), francouzský filosof, popularizoval názory skotských filosofů Dugalda Stewarta a Reida.

17 *Monticeneova prosvětli*... Charles de Secondat de Montesquieu (1689—1755), osvícenský myslitel starší generace, zakladatel liberální ústavnosti, ovlivnil svými názory ústavu z roku 1791.

18 *v zakřivenosti*... Stoupenci filosofa a ekonoma Claude Henri Saint-Simona (1760—1825), kolektivisty a utopického socialisty, kriticky posuzovali sociální důsledky průmyslové revoluce a vzestupu kapitalismu, katolictví chtěli nahradit církví rozumem.

19 *leccí obdivovali mizové*... Z těch, kdo jsou tu jmenováni jako velekréží kapitalismu, je dnes znám jenom Lazare Carnot (1753—1823), matematik a politik za Revoluce, popř. jeho syn Hippolyt (1801—1888), člen Zlatimní vlády roku 1848.

20 *pozván spolu s Quinetem*... Edgar Quinet (1803—1875), francouzský historik, idealistický filosof a teista, liberální profesor na Collège de France, měl velký vliv na přetel Micheleta.

21 *Fádní libeznost*... Molinos... Miguel de Molinos byl španělský teolog, předchůdce kvietismu, který zemiěl v papežském vězení (1628—1696). Zda se však, že Micheletovi šlo o jeho krajana, kterým byl jezuita Luis Molina (1536—1600), autor práce o svobodném rozhodování člověka (molinismus).

22 *rychl z list Abelardových*... Pierre Abelard (1079—1142), známý svou láskou k Héloise a svým osobním neštěstím, jako filosof

se snažil rozumově překlenout rozpory mezi oběma základními tendencemi scholastiky, nominalismem a realismem.

23 *chker*... *dví své nepříteli*... Michelet má na mysli pronásledování kacířů, valdenských a albigenických, ničených v první polovině XIII. stol. Křžovými vypravami a inkvizicí.

24 *Zastřena*... *svatým Ludvíkem*... Ludvík IX., řečený Svatý (1214—1270), francouzský král, se stal větší autoritou pro feudálně-katolickou Evropu než papež, kruně poniženy za boje Filipa Šilčného s Bonifácem VIII. na počátku XIV. století.

25 *Přve Lathine*... Páter La Chaise býval zpodobněn Ludvíka XIV. Na pozemcích, které mu kdysi patřily v předměstí Ménilmontant na západě města, byl otevřen 1804 ústřední pařížský hřbitov. Břevne je malá říčka, která teče od Saint-Oyru a vlévá se do Seiny.

26 *Egypti*... *zátil byl slabiková*... Egypt a zájem o něj byl v módě od konce XVIII. stol., od výpravy Napoleona Bonaparta. Ve třetáta Francie a čtyřtátých letech bojovala Francie o vliv v Egyptě s ostatními evropskými velmocemi, zejména V. Británií. V téže době vrcholil boj za zrušení otroctví.

27 *viz mlouli Bibli*... Micheletova pozdní práce Bible lidstva (Bible de l'Humanité, 1864), osvětové laické dítko o náboženství.

28 *po třech dnech*... Michelet evokuje pojem vzkříšení podle Krista, indické a egyptské víry v nesmrtelnost a převtělení.

29 *jako Anexas*... Vergiliová Průdina sestoupila do podsvětí v Cumae, aby se od svého otce dozvěděla, jaká budoucnost čeká jeho rod. *Ferno dierberal umbrus*, mečem rozděluje temnoty.

30 *Ezechiiš*... Ezechiiš, král judský ze VII. stol. před n. l., bojoval proti Asyřanům. Když byl těžce nemocen, žádal po proroku Izaiášovi, aby mu Bůh dal znamení, že vyslyšel jeho prosbu o uzdravení tím, že se stín na slunečních hodinách vrátí o 10 stupňů zpátky. II. Král. 20, 9—11.

31 *Zavel jsem*... *v domě Lutherově*... Michelet chce říci, že se začal snažit psát pro síť, jazykem podobným tomu, který Martin Luther (1483—1546), německý reformátor, používal při svém překladu bible do němčiny a při svých Hovoroch u stolu (Tafelgespräche).

32 *velké kniha Grimova*... Jde o dílo Jakoba Grimma, liberálního právníka a politika, Starožitnosti německého práva (Deutsche Rechtsaltertümer, 1828).

- Volal jsem se od národa k národu...* Fortmace romantického hledání „převodního“ myšlení lidstva.
- 33 *pitědce Chateaubriandovi...* François René de Chateaubriand (1768—1848) romantický spisovatel, přední představitel romantismu, royalista.
- 34 *Balladba... i p. de Lamartine...* Pierre Simon Ballanche (1776—1847), spisovatel, který učení Vicovo spojoval s mysticismem, přítel pani Récamierové, stejně jako básník Alphonse de Lamartine (1790—1869), ministr zahr. věcí na jaře 1848. Madame Récamier (1777—1849), přítelkyně Chateaubriandova, shromáždňovala ve svém salóne v Abbaye-aux-Bois za restaurace nejvýznamnější intelektuály.
- 35 *žádný historik...* Michelet tady přehání. Pravda je, že žádný z jeho současníků nepoužíval tolik nevydaných pramenů jako on. Vyslechl templářů (Le dossier des templiers) byl vydán Lizerandem, podle rukopisu v pařížské Národní knihovně (Bibliothèque Nationale). Archívem je mňén pařížský Národní archiv (Archives Nationales). Duguesclinova kronika je kronika o činech Bertranda Guesclina (kol. 1315—1380), franc. konc. tabla.
- listiny a dokumenty...* Historické dokumenty obsahují listiny sepsané o právních pořizích v určitych formách, listy ad.
- 36 *Mistr Patelin v mace krále Artuše...* Mistr Patelin je lišácký hrdina, advokát, ve stejnojmenné frašce z XV. stol. Je praxým opakem hrdiny rytířských eposů, keltského krále Artuše.
- 37 *ekonomická revoluce umožnila revoluci rojanskou...* Hospodářské změny ovlivnily vojensví prostečnictvím změn společenských. Froissart a Monstrelet, kronikář XIV. a XV. stol., a Zlaté rouno, nejvyšší řád, založený burgundskými vévody jsou spolu s tur-nají symboly updatiči feudální společnosti.
- 38 *v jejím hlazně...* Étienne Marcel (kol. 1316—1358) hlava kupeckého cechu v Paříži, hrál v jednaních generálních stavů, feudálního stavovského shromáždění, v letech 1355 a 1357 významnou úlohu. Chcel omezit královskou moc a dát Paříži obecní ústavu.
- 39 *Karel V... a Karel VI...* Karel V., zvaný Moudrý (1338—1380) stržil se s Mar-celem ještě jako dauphin. Jeho syn, Karel VI. (1368—1422), byl od roku 1392 duševně chový.
- 40 *smrt, která inimé v Louvre...* Po bitvě u Azincourt (1415) vládl ve Francii za svého bratra Jindřicha V. a po jeho smrti za synovce Jindřicha VI. Jan z Lancasteru, vévoda z Bedfordu.
- 41 *postava Jacqueta...* Jacques Bonhomme, Jakub, Kuba, přezdívká selských povstalců z roku 1358. Podle nícha žakerie jacquenet, selská válka, povstání.
- 42 *Stráž Prvníků...* Frantšek z Assisi (kol. 1182—1226), zakladatel řádu franříškánů, žebravých mnichů, známý z Giottovyh fresek a legend (Fiorucci), Napodobování Krista (Imitatio Christi) je název díla Tomáše Kempenského (kol. 1379—1471), německého mystika.
- 43 *Jábym de Flore* (kol. 1130—1212) byl italský mystik, který ohlašoval brzkou vládu Duchu svatého.
- 44 *Jana z Arku...* Panna orleánská (1412—1431), národní hrdinka, hrdinka děl Kristiny Pisanské, F. Schillera, Ch. Péguyho G. B. Shawa, J. Anouilha ad.
- 45 *náš přítel Roan...* Ernest Renan, francouzský spisovatel (1823—1892) racionalista, autor Dějin počátku křesťanství (1863 ad), na něž Michelet nazáží.
- 46 *postavy nauritých brňinů...* Grand Fer-ré, Jeanne Hachette, postavy z doby Stoleté války, představitelé drobné války proti Anglikánům.
- 47 *ničné bastiny Filipa Dobrého...* Michelet kritizuje Froissarta a Monstreleta, kronikáče ve službách zradných burgundských vévodů, za hrdiny prohlášíje bojovníky z flanderských měst, kteří padli u Courtray a Roosebeke za Stoleté války mezi Francií a Anglií.
- Překážky na Batažniti...* dvojsmyslné, jednak byl bažant erbovní symbol, jednak to znamená člověka podezřelých praktik.
- 48 *bopovní ad Courtray a od Roosebeke...* u Courtray porazili 1302 Flámové Francouze, jimž velel Robert II. z Artois; u Roosebeke naopak porazil 1382 Karel VI. Flámy, jejichž velitel Artevelde v bitvě padl.
- 49 *zápas srtvských městských komun...* Vlastně městských obcí ve Flandrech, v čele s Bruggami, Gentem, Ypry.
- 50 *Roland...* Roland byl symbolem městských svobod, spíš ovšem jako socha než zvon.
- 51 *Jan Bez bázně a Karel Smělý...* Jan Bez bázně (Jean Sans Peur, 1371—1419), vévoda burgundský, zmocnil se po 1415 Paříže, ale byl zavražden přívodci Karla VII. Karel Smělý (Charles le Téméraire, 1433 až 1477), vévoda burgundský, porazil město Lutych, bojoval proti Francii, ale byl poražen

- Švýcarsy u Moratu a padl v bitvě u Nancy.
- 52 *na sístné Ludvíka XI...* Ludvík XI. (1423—1483), francouzský král, současník Jiřího z Poděbrad a Karla Smělého, hrdina Paměti kronikáře Philippa de Comynes (kol. 1447—1511), prototyp krále-měšťáka.
- 53 *Rabelais a Voltaire...* François Rabelais (kol. 1494—1553), autor Gargantuy, vzor humanistického spisovatele. François Marie Arouet, řečený Voltaire (1694 až 1778) osvícenský filsof, idol protiklerikální, liberální buržoazie, tudíž také Micheleta.
- 54 *Jaké Bartolomějské noci...* Bartolomějské noci (24. srpna 1572), masakr hugenotské šlechty v Paříži a ve Francii, ve skutečnosti zastavil postup Viléma Oranžského na Brusel. Celá poznámka přehání objevnost Micheletova zpracování, jak bude vidět dále u jednolityh příspěvků.
- 55 *terra incognita...* neznámá země.